

«ԹԱՐԻՒՆԻ ՇԱՆԻ ԶԱԴԵ»

Շանի Զադեի պատմության մեջ ընդգրկված ժամանակաշրջանը, այսինքն՝ XIX դարի առաջին երկու տասնամյակը, Օսմանյան կայսրության շատ ծանր տարիներն են եղել:

Սուլթան Սելիմ III-ի (1789—1807) իշխանության վերջին տարիներին Օսմանյան պետությունը մղում էր մի քանի պատերազմներ, թե՛ երկրի եվրոպական մասում և թե՛ Արևելքում: Այդ ժամանակ քայքայման ու անկման հասած ենիշերիական բանակը երկրի թե՛ արտաքին և թե՛ ներքին կյանքում մեծ դժվարությունների և անկարգությունների պատճառ էր դառնում:

Ենիշերիական բանակը վերացնելու և, թուրք պատմագիրների արտահայտությամբ, «նիզամի ջեդիդ»¹ անվան տակ «եվրոպական ձևով» բանակ ստեղծելու ուղղությամբ Սուլթան Սելիմ III-ի նախաձեռնությունը կատաղի դիմադրության է հանդիպում թե՛ ենիշերիների և թե՛ պետության ղեկավար շրջանների կողմից: Սուլթան Սելիմի ադ փորձը վերջանում է նրա գահընկեցությամբ և ապա սպանությամբ:

Պալատական ինտրիգների, ենիշերիների օջախների և պատահական անձերի՝ զորքանների հարուցած անվերջ խռովությունների հետևանքով արքունիքի և կառավարության հեղինակությունը շափաղանց ընկնում է: Ահա այդպիսի պայմանների հետևանքով էլ գահազրկվում է Սուլթան Սելիմ III-ը և փադիշահ է հայտարարվում Մուստաֆա IV-ը, որի իշխանությունը շատ կարճատև է լինում:

Այդ շրջանի կարևոր պետական գործիչներից է լինում Բայրաքդար Մուստաֆա փաշան*, որը Ռուսչուքում իր մի խումբ համախոհների հետ կազմակերպում է «Ռուսչուք Յարանի»² կազմակերպությունը: Բայրաքդար Մուստաֆա փաշան ձեռք է բերում սադրազամության բարձր պաշտոնը և փորձում Սելիմ III-ին կալանքից ազատել և գահ բարձրացնել: Սակայն արքունիքում և Ստամբուլում ստեղծված դրության, ռեֆորմիստների և ռեակցիոներների միջև եղած ուժերի անհավասարության հետևանքով, սուլթանական պալատի ներսում տեղի ունեցած կատաղի և արյունահեղ կռվում Բայրաքդար փաշան զոհվում է. նրանից առաջ սպանվում է գահազուրկ Սելիմ III-ը:

* Այս ամենի մասին տե՛ս А. Ф. Миллер, Мустафа паша Байрактар, османская история в начале XIX века, М.-Л., 1947.

1223 թվականին սուլթան Մուստաֆա IV-ը, շորս ամսից հետո, գահազուրկ է լինում և գահ է բարձրանում սուլթան Մահմուդ II-ը (1223—1255)։

1224 (1809) թվականի դեպքերից

ԼՈՒՐ Է ՍՏԱՅՎՈՒՄ ՖԱՇՅ ԲԵՐԴԻ ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ
ՎԵՐԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Մի քանի օր առաջ ցավալի լուր ստացվեց, որ թշնամին [ռուսները] ցամաքից և ծովից հարձակվել են Ֆաշ բերդի վրա։ Այդ ժամանակ Տրապիզոնի վալի և Անատոլիայի սեփական եզերքի սերասքեր Շերիֆ Մուհամմեդ փաշայից ստացված գրությունից պարզվեց, որ երբ վերոհիշյալ փաշան իմացել է այդ լուրը՝ մի կողմից ինքը անմիջապես մեծ թվով զինվորներ է ուղարկել, իսկ մյուս կողմից Ռիզեի ալաններից Թուզջի-օղլուն բազմաթիվ զինվորներով շտապել է օգնության հասնել։ Գոհություն բարձրյալն Աստծուն, բազմաթիվ զազիների ուժեղ ճնշումները թշնամուն ահ ու սարսափ են պատճառել և ստիպել թողնել բերդի պաշարումն ու հեռանալ։ Շեվվալ ամսի 27-ին, Դերասագեթում [Ստամբուլում] լուր ստացվեց, որ հիշյալ բերդը [թշնամու] հարձակումից ազատվել է և գտնվում է հանգիստ, ապահով վիճակում։

(էջ 285)

* * *

Հաջորդ հատվածներում տարեգիրը տալիս է հետևյալ տեղեկությունները. «Նկատի առնելով ռուսների [ռուսյալու] նենգութունն ու խարդախությունը, անհրաժեշտ համարվեց միջոցներ ձեռք առնել Բաթումի նավահանգստի և Ֆաշի բերդի ապահովությունը ամրապնդելու համար»։ Միջոցներ են ձեռնարկվում նաև Սև ծովի կարևոր նավահանգիստներից մեկը՝ Սինոպը ամրացնելու համար։

ԻՐԱՆՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ԴԱՇԻՆՔ ԿՆՔԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ
ՖԵՐՄԱՆ Է ՏՐԼՈՒՄ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՍԵՐԱՍՔԵՐԻՆ

Հայտնի էին ռուսների նկատմամբ Իրանի պետության սնուցած թշնամությունն ու մղած պատերազմները։ Հայտնի էր նաև, որ օսմանյան պետությունը նկատի ունենալով սիրո ու համակրության, իսլամական անկեղծ բարեկամության ոգով Իրանի շահի նախկին անկեղծ արտահայտությունները բարձր սուլթանության

նկատմամբ, ձգտում էր մեջտեղից վերացնել Իրանի պետության հետ ունեցած մի շարք երկրորդական տարածայնություններ⁴։ Նորին վսեմություն շահի հարգելի զավակ զահաժառանգ Աբբաս Միրզան՝ իր տրամադրության տակ եղած իրանական բանակով, շարժվելով թշնամու [ռուսների] վրա, եկել էր սահմանները և պատերազմական գործողություններ սկսել։

Հիշյալ շեհզադեի հետ նախակազրույթյուն պահպանելով և տեղեկություններ փոխանակելով՝ կրոնի թշնամու [ռուսների] դեմ միացյալ ուժերով հարձակումը ապահովելու համար, անհրաժեշտ էր լավ հարաբերություններ պահպանել Իրանի շեհզադեի սահմանի վրա եղած պաշտոնյաների հետ և նրանց նկատմամբ ցուցաբերել անկեղծություն։ Այդ մասին նույն թվականին առանձին-առանձին բարձր հրամաններ ուղարկվեցին Արևելքի սերասքերին, Ջըլզերի վալիին և Վանի ու Կարսի մութասարիֆներին։

(էջ 309)

ՖԱՇԻ ԳՐԱՎՄԱՆ ԼՈՒՐԸ

Ինչպես սրանից առաջ հիշվեց, թշնամու [ռուսների] զինվորները ծովից և ցամաքից հարձակվել էին Ֆաշ բերդի վրա։ Գիշեր ու ցերեկ շարունակվող նրանց անընդհատ կրակը մեծ նեղություն էր պատճառում բերդի պահպաններին։ Երբ Տրապիզոնի վալի Շերիֆ փաշան և Ռիզեի ալան Թուզու-օղլուն լուր ստացան այդ մասին, նրանք շուտափույթ օգնության հասան, որի շնորհիվ բերդը ազատագրվեց։ Այս ռազմական ընդհարումը մեջտեղից վերանալուց հետո, վրացական ցեղի Գուրյալ անունով ցեղապետը դիմում ներկայացրեց վերոհիշյալ վեզիրին և հայտնեց, որ եթե օսմանյան պետությունը բարձր հրամանով իրեն սերքերդե (զորապետ) նշանակի, նա խոստանում և երաշխավորում է, որ սրանից հետո ինքը այդ շրջանում ամրակուռ պատվար կլինի ռուսների դեմ և թույլ չի տա, որ թշնամիներից որևէ մեկը երթևեկի Ֆաշի և այդ շրջանի ծովեզերքի հողերում։ Վերոհիշյալ Գուրյալը, նախազգուշացման կարգով, սուլթանական Բարձր Դերգյահին գրավոր հայտնել էր, որ եթե իր առաջարկը ուղարկության առնվի, ապա ինքը այդ ուղղությամբ գործի կանցնի և իր ջանքերով Քեմհալը կազատի ռուսներից։ Այդ քայլով նա ապացուցած կլինի իր ասածն ու խոստումը։

Այն պահին, երբ նրան հայտնել էին, որ անհրաժեշտ ռազմական լրացումներով իրեն տրվում է սերքերդեություն և նա էլ այդ գործը ստանձնելով, ինչպես ասվեց վերևում, պատրաստվում էր իրագործել իր խոստումները, այդ շրջանի վեզիրների և ղեկավար-

ների միջև գոյութիւն ունեցող հակառակութեան և երկպառակութեան պատճառով, ուրիշների գործերին արգելք լինելու և նրանց խանգարելու նպատակով և, բացի այդ, վերոհիշյալ վրացու նկատմամբ մի քանիսի ունեցած ատելութեան հետեանքով, վրացու նախաձեռնութեան մասին տեղեկութիւն հաղորդեցին ռուսական զինեակին, որի պատճառով այդ օղնութեան գործը այս անգամ հետաձգվեց և անհետեանք մնաց: Այսպիսով վերոհիշյալ սահմանային գոտին դուրս եկավ իսլամների ձեռքից: Ախալցխայի ազնվատոմարից մի քանի անկողմնակալ և վստահութեան արժանի անձանց տված վերոհիշյալ տեղեկութիւնները արձանագրվեցին այստեղ [Շանի Զադեի պատմութեան մեջ]:

(էջ 313—314)

1225 (1810) թվականի դեպքերից

Շանի Զադեն այս թվականի դեպքերից նշում է, որ Իրանի զահաժառանգ Աբրահա Միրզան նորից առաջ է քաշում երկու իսլամական պետութիւնների միջև բարեկամութիւն և եղբայրութիւն հաստատելու իր ցանկութիւնը: Օսմանյան կառավարութիւնը ընդառաջելով նրա այդ ցանկութեանը՝ հայտնում է, որ կրօնական կապի ամրապնդման համար անհրաժեշտ է համատեղ միջոցներ ձեռք առնել երկու իսլամական երկրների ընդհանուր թշնամու՝ Ռուսաստանի հարձակումների և իսլամական երկրների հաշվին իր սահմանները ընդարձակելու նրա ձգտման դեմ:

Այնուհետև, տարեգիրը մանրամասնորեն խոսում է Արևելքի երկրների նկատմամբ [Ռուսաստանի] ձեռնարկած միջոցների, ինչպես նաև այդ առթիվ հրավիրված խորհրդակցական մեջլիսի մասին: Այդ մեջլիսում, նկատի առնելով էրզրումի, Տրապիզոնի, Ախալցխայի, Կարսի, Զըլդրի վիլայեթների վալիների և փաշաների միջև գոյութիւն ունեցող թշնամութիւնն ու հակառակութիւնները, որովհետև է նրանցից [վալիներից] մի քանիսին պաշտոնից հեռացնել և փոխարինել այլ փաշաներով: Արևելքի սահմանները պաշտպանելու և ամրացնելու համար հատուկ կարգադրութիւններ են արվում անհրաժեշտ զենքեր, հատկապես թղանոթներ և սննդամթերք հայթայթելու մասին: Միջոցներ են ձեռք առնվում Ֆաշի բերդը ռուսներից վերագրավելու համար: Հատուկ հրահանգներ են տրվում նավատորմին՝ Սև ծովի եզերքի և նավահանգիստների պաշտպանութեան կապակցութեամբ:

Նույն 1225 թվականի դեպքերից պետք է հիշել նաև հետևյալը:

Ռուսաստանի դեմ պատերազմական դործողութիւնները շարունակվում էին թե՛ եվրոպական և թե՛ ասիական մասերում: Ռուսները միաժամանակ պատերազմում էին Թուրքիայի և Իրանի դեմ: Սակայն երկու իսլամական երկրների միջև շարունակվող երկրորդական ընդլծի վիճակի հարցերի պատճառով, Թուրքիան և Իրանը չէին կարողանում միասնական ճակատ ստեղծել ռուսների դեմ:

Ռուսները հարձակվում էին Սև ծովի եզերքի և Ախալցխայի շրջանի վրա: Օգտագործելով Իրանի և Թուրքիայի միջև շարունակվող տարաձայնութիւնները, նրանք աշխատում էին ուժեղացնել իրենց դիրքերը Դաղստանում և Վրաստանում:

1225 (1810) թվականին ռուս զինեակը Տորմոսովը գրավեց Թիֆլիսը և փորձեց զերի վերցնել Ալեք Բաշի Սոլումոն խանին⁵, սակայն վերջինիս հաջողվեց փախչել Ախալցխա և օգնութիւն խնդրել Թուրքիայից և Իրանից:

(էջ 408—409)

1226 (1811) ԹՎԱԿԱՆԻ ՂԵԱՎԵՐԻԳ

Վեց տարուց ի վեր շարունակվող ռուս-թուրքական պատերազմը վերջանում է 1226 (1811) թվականի Բուխարեստի հաշտության նախնական պայմանագրով, իսկ վերջնական պայմանագիրը կնքվում է հաջորդ՝ 1227 թվականին:

Թուրք պատմագիրների ասելով, Բուխարեստի հաշտության պայմանագրի ստորագրումից հետո օսմանյան կառավարությունը ձեռնարկում է ներքին բարենորոգումների (երկրի բազմաթիվ մասերում գլուխ բարձրացրած ապստամբ, հաճախ կիսանկախ մյուսթեղալիքների⁶ տարբեր տեսակի անկարգությունների վերացում և այլն):

Ֆաշի բերդը թշնամուց [ռուսներից] ետ գրավելու պայմանով, փաղիշահական հրամանով Քունիայի սանջակը շնորհվում է Բարձր Դերգյահի Կափուջի Բաշի և Տրապիզոնի մյուսթեսելլիմ [հարկահավաք] խազինեդար Զադե Սուլեյման աղային:

Էրզրումի վալի և Արևելյան ճակատի սերասքեր վեզիր էմին փաշային անհրաժեշտ ուժեր և միջոցներ են տրվում Արևելյան ճակատը ամրապնդելու և պաշտպանելու համար:

Կարսի պահապան միրիմիրյան Աբդուլլահ փաշան, Ախալցխայի պատերազմում ցույց տված ջանքերի և ծառայության համար, պարգևատրվում է վեզիրության աստիճանով: Միաժամանակ նրան հանձնարարվում է ապահովել այդ շրջանի պաշտպանությունը:

(Հատ. II, էջ 2—7)

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՌԱՅԱՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱԶԸՔ-ԲԱՇԻ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԻՇԽԱՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻՆ ՏՐՎԱՍ ԲԱՐՁՐ ՀՐԱՄԱՆԸ

...[Ռուսաստանը] ամենից առաջ հեռացրեց իր խաբեբայության զոհ դարձած Աչըք Բաշի իշխողին [Սուլումոնին] և աքսորեց Թիֆլիսի կողմերը: Հետո, նրա ազնավորներից յուրաքանչյուրին՝ զանազան պատրվակներով բռնությունների ենթարկեց, անպատվեց բոլոր այն զինվորներին, որոնք իրենց ամբողջ կյանքում օսմանյան պետության շնորհիվ ոչ մի բռնության չէին ենթարկվել, ձանձրացրեց նրանց և այդ բարեհամբույր ժողովրդին [վրաց ժողովրդին] մեծ նեղություններ պատճառելով՝ դավեր լարեց նրա դեմ:

Միայն այդ ժամանակ վրաց ժողովուրդը դժվարությամբ կարողացավ հասկանալ, թե ինքը ի՞նչ մեծ դժբախտության առաջ է կանգնած: Խելամիտ մարդկանց մեծ մասը առանձին-առանձին, մեկ կամ երկու հոգով, մի կերպ Ախալցխա փախան և այնտեղ վերոհիշյալին [Սուլումոնին] տեղեկացրին կատարվածների մասին:

Այդ քաջարի և հազվագյուտ հերոսը [Սուլումոնը] բոլորին իր շուրջը հավաքելով և ապացուցելով իր՝ Ռուստեմ Զալի սերնդից լինելու մասին տարածված լուրը, իր բազուկի ուժով ռուսների մեջլիսից ազատվեց և նորից Ախալցխա եկավ: Այստեղ իր հավաքած քաջերով սկսեց կռվել ռուսների դեմ:

Ընդունելով թշնամու մոտ եղած ժամանակ իր թույլ տված

սխալները և արտահայտելով իր զղջումը դրանց համար, նա դիմեց սուլթանական կառավարությանը և ներողամտություն ու օժանդակություն խնդրեց:

Նորին վսեմության գահին ներկայացրած նրա [Սուլումոնի] խնդրագիրը նախօրոք Ստամբուլ հասած լինելով, օսմանյան բարձր կառավարության ողորմության շնորհիվ, Նորին վսեմություն փառաշնորհ կողմից նրան շնորհվեց արքայական խալաթ և փառաշնորհական ֆերման, փառաշնորհական նվերներ ու մի քանի պատվերներ և հրամաններ, որոնք [Սուլումոնի] վերոհիշյալ հավատարմության խնդրագիրը բերող մարդկանց միջոցով նրան ուղարկվեցին:

(հատ. II, էջ 27—29)

* * *

Նկատի ունենալով, որ օսմանյան կառավարության վարած կեղծ և դավադիր քաղաքականությունը Վրաստանի նկատմամբ բավականին պարզ կերպով արտահայտված է սուլթանի՝ Ալըք Բաշի իշխան Սուլումոնին ուղարկված ֆերմանում, այստեղ թարգմանաբար բերվում է այդ ֆերմանը, իսկ դրա թուրքերեն տեքստը տրվում է հատորի հավելվածում:

ԲԱՐՁՐ ՀՐԱՄԱՆ

Ալըք Բաշի իշխան Սուլումանին [Սուլումոն] հրաման:

Բարձր սերդար Քեյխուսրեվը* և սերդարի օդնական Դավիթի ձեռքով ուղարկված քո և քեզ հետ համախոհ, հնազանդ և հպատակ ազնավորներ խնդրագրերը այս անգամ հասել են բարձր և փառապանծ ապարանքին և իր ողորմությամբ հուշակված Դռանը: Բովանդակությունից [երևում է] օսմանյան պետության հանդեպ ձեր հնուց ի վեր ունեցած անկեղծությունն ու հավատարմությունը:

Համաձայնության և ուղղամտության մեջ հարատև վրացական ցեղերին խաբելով և մոլորեցնելով, խարդավանքով և որոգայթներով Վրաստանը գրավելու և նվաճելու միտում ունեցող Ռուսաստանը [Մոսկոլու], սրանից առաջ խարդախությամբ և դավերով ձեռք բերկարել էր Թիֆլիսի կողմերը: Իմ օսմանյան պետության ռայաներին, նրանց կալվածներին և հողերին վնասներ չպատճառելու մասին Աստծու անունով երդում տալով, սկզբում արտաքուստ վստահություն էր ցույց տվել, իսկ հետո՝ դավադրությամբ և խաբեբայությամբ, քեզ ուղարկել էր Թիֆլիսի կողմերը՝ ձերբակալելու և քանտարկելու սպառնալիքներով:

* Շանի Ջադեի պատմության մեջ Քեյխուսրեվը հիշատակված է աղավաղված ձևով՝ Քենչերեվ:

Սակայն դո՛ւ, որ վերոհիշյալ մելիքն ես, քո բնածին ջանասիրությամբ և արիությամբ, ուսանների [ռոպայալու] բռնակալ ու շարագործ ձեռքից ազատվելուց և այս կողմերը գալուց հետո, ձեռնարկեցիր պաշտպանվելու ուսական զորքերից: Քո բոլոր հպատակներն ու ազնավուրները քեզ հետ համախոհ են: Սրանից հետո, իմ պետության հավերժական թշնամու դեմ շարժվելու համար, ներկայումս քո բոլոր ռազմական միջոցներով գտնվում ես Ախալցխայում: Այդ մասին գրված և հայտնված է ինձ:

Վերոհիշյալ խնդրագրով եկած իմ բարձր սուլթանության վերիններին կատարած քո մարդկանց բերանացի և գրավոր դիմումները մատուցվեցին իմ կայսերական բարձր ունկընդրությանը և ես ծանոթացա բոլորի բովանդակությանն ու հավատարմական արտահայտություններին: Իմ մեծ նախնիների բարձր հոգատարությամբ Վրաստանի երկիրը իմ կայսերական երկրի մաս կազմելու օրից մինչև այսօր, նրա բնակիչները, էմիրները և վարիչները մշտապես շնորհից, համակրանքից, ապահովությունից և հանգստությունից բացի ուրիշ ոչինչ չեն տեսել: Իմ հավերժական պետության մեջ ապրող բոլոր ռայաների, տկարների ու թուլների, բոլոր բեյերի ու ծառաների (գյաղա) ընտրած ծիսակատարություններին և սովորություններին միջամտություն ցույց չտալը իմ բարձր սուլթանության մեջ ընդունված կարգերից է, որը հայտնի է բոլորին և փորձված է բոլորի կողմից:

Ակնհայտ է, որ այսպիսի ռայասեր, արդարադատ և հաստատուն պետության ծառայությունը թողնելով, վտանգավոր հետևվանք և ցավալի վախճան ունեցող այլ ճանապարհով գնալու հակամիտություն ցույց չպետք է տրվի: Այդ կապակցությամբ՝ իրենց օգուտն ու վնասը հասկացող և գործի վախճանը նախատեսող իմ ծառաները, դու և քեզ հետ միասին իմ փաղիշահության համար հավատարմությամբ աշխատողներդ, ամեն կողմից հովանավորություն և պաշտպանություն եք գտնում իմ բարձր փաղիշահական շնորհներով: Իմ արքայական գթասիրությունն ու ողորմածությունը ձեր նկատմամբ, իմ փաղիշահական շնորհները միշտ անպակաս են լինելու: Քանի որ այս ամենը պարզ է ու ակնհայտ, ապա՝ ժամանակի և պայմանների համաձայն, այդ շրջաններեն հատկացված մեծաքանակ և առատ սննդամթերքը ու ժամանակին հասցնելու և պատերազմական միջոցներով Վրաստանից ուսանների բոլորովին դուրս հանելու ու վռնդելու համար էրզրումի վալի և Արևելքի ճակատի սերասքեր, իմ բարձր վեզիր էմին փաշային անհրա-

ժեշտ միջոցառումներ ապահովելու մասին գրվեց և կարևոր պատվերներ տրվեցին:

Դնահատելով քո ցույց տված հավատարմական գործերը, վերահաստատվում ես քո իշխանության ենթակա Աշք Բաշի երկրի մելիքության մեջ, որի համար անհրաժեշտ նոր հրովարտակը (մենշուրը) և դրա հետ միասին իմ կայսերական հատուկ խալաթները՝ սամույրից կարված մի բերկրալի խալաթ ու ծախսի համար՝ առայժմ հինգ հազար ղուրուշ, իբրև նվեր, ուղարկված է վերոհիշյալ սերասքերի միջոցով:

Դբության մասին հայտնված է նաև իմ բարձր վեզիր Չըլդըրի վալի Շերիֆ փաշային, իսկ սույն բարձր հրամանը ուղարկվում է քո մարդկանց միջոցով:

Այժմ, իմ բարձրարժեք նվերի հետ քո [իշխանության] վերահաստատման մասին տրված փադիշահական հրամանը, երբ վերոհիշյալ սերասքերի միջոցով քեզ հասնի, դու պետք է դիմավորես հարգանքի, մեծարանքի նշաններով և պարծանքի արտահայտություններով:

Օսմանյան պետության հանդեպ քո ցույց տված անկեղծությունն ու հավատարմությունը շարունակելու ես սրանից հետո ևս, և պետք է հաստատակամ լինես քո հպատակության մեջ: Հավատարմություն և հպատակություն ցույց տվողները, սուլթանական հնազույն սովորության համաձայն, կարժանանան իմ կայսերական շնորհներին և ողորմությանը: Աշխատեցե՛ք և ջանացե՛ք հասկացնել և ներշնչել Վրաստանի բոլոր այն ցեղերին, որոնց անհրաժեշտ է:

Վերոհիշյալ վեզիրի ու սերասքերի հավանությանմբ և միջոցառումներով Չըլդըրի վալիի թշնամուց պաշտպանվելու գործում մըշտապես գործակցե՛ք միմյանց հետ:

Ռայաներին օգնելու և երկրում կարգ ու կանոնի պահպանության քո ջանքերը շարունակելու դեպքում, քո նկատմամբ իմ փադիշահական ակնհայտ համակրանքը օր ավուր պետք է աճի ու ավելանա և, ինչպես քեզ հայտնի է, իմ արքայական շնորհներն ու փաղաքշանքը անպակաս պետք է լինեն:

Քո բնածին անկեղծությունն ու հավատարմությունը, ինչպես և անհրաժեշտ հպատակությունը պահպանելով, ամեն պարագային իմ փադիշահական համակրությունն ավելանալու համար քո ջանասիրության մասին տրված է իմ բարձր ֆերմանը:

Գրվեց 1226 (1811 թ.) ռեբի-ուլ-էվվելի կեսին:

(հատ. II, էջ 29—30)

1231 (1815) թվականի դեպֆերից

ՎԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ՈՐՈՇ ԻՐԱՆՑԻՆԵՐԻ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՏՐՎԱԾ ՖԵՐՄԱՆԸ

Դրանից առաջ, որոշ իրանցիներ հարձակում են գործել Վանի էյալեթի սահմանում: Երբ այդ դեպքի մասին հարցում արվեց իրանի պետական պաշտոնյաներին, նրանք պատասխանեցին, որ [այդ մասին] լուր չունեն: Նրանք ավելացրին, որ Մուհամմեդ Ալի Միրզան՝ Բաղդադի կողմերում, իսկ Խոյի խաճը՝ Վանի կողմերում, իրենց կատարած ասպատակություններով դավաճանություն են արել, որի համար իրենք էլ են դժգոհ: Այս մասին Արևելքի սերասֆեր Փահլևան Իբրահիմ փաշան գրել էր և հայտնել փառապանծ [սուլթանական] Դերգյահին: Նկատի ունենալով, որ վերոհիշյալների շարժումը ապստամբական բնույթ ունի, Վանի պահապանին և Արևելքի վերոհիշյալ սերասֆերին հանձնարարվեց և պատվիրվեց, որ արգելի իրանի սահմանի որևէ խախտում, իսկ Օսմանյան կայսրության սահմանն անցնողներին վռնդելու մասին հոգատար լինեն և միջոցներ ձեռք առնեն:

Այս անգամ Ստամբուլում ստացված գրություններից պարզվում էր, որ վերոհիշյալ Մուհամմեդ Ալի Միրզան կողոպտել և թալանել է Բաղդադի շրջանը: Աբաս Միրզան մեծ քանակությամբ զինվոր էր հավաքել Բաղդադի շրջակայքում ապրող քուրդ աշիրեթներից, որպեսզի հարձակվի Դեվանդեր աշիրեթի վրա: Երբ այդ դեպքը ստուգվեց, նախազգուշության համար՝ ներկայիս Բաղդադի վալի Մուհամմեդ Սաիդ փաշային վերոհիշյալ Աբբաս Միրզային ու Մուհամմեդ Ալի Միրզային հատուկ գրություններ ուղարկելով, հայտնեցին, որ համաձայն չեն փաղիշահական երկրի սահմաններից մի թիզ հող անգամ տալ:

Կատարված հարձակումները ետ մղելու համար՝ իբրև պատասխան այդ շրջանի բնակիչների ուղարկված գրությունների, պարսկերեն լեզվով գրված հավաքական մի դիմում ստացվեց ժողովրդից:

Սերասֆերից ստացված գրությունից փաղիշահը ծանոթացավ իրերի դրությանը: Պարզվեց, որ նրանք խախտում են օսմանյան պետության սահմանները և քանի որ իրանական պետության պաշտոնյաները հայտնում են, որ իրենք ևս համաձայն չեն այդ գործերին, ապա պարզ է, որ եթե այդ դեպքերի վրա աչք փակվի և թուլություն ցուցաբերվի, այդ շրջանում նման խախտումները կշարունակվեն: Դեվանդերի աշիրեթը և այդ շրջանում եղած լիվաներն ու կազաները Օսմանյան կայսրության մասն են կազմում: Տեղի

ունեցած հարձակումները արգելելու համար անհրաժեշտ միջոցների իրականացումը պետք է ընդունել իբրև ժամանակի պահանջ։ Նկատի ունենալով, որ վերոհիշյալ աշիրեթը և նրա շրջակայքը Մուսուլին մոտ են և սահմանակից, միաժամանակ շատ հեռու չեն, ջեմադիել-ախըրի վերջին փաղիշահական հրաման ուղարկվեց Մուսուլի վալիին և Փահլեան փաշային, որպեսզի ամեն կերպ օժանդակություն ցույց տան վերոհիշյալ աշիրեթին և անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք առնեն այդ շրջանում իրանցիների միջամտությունները արգելելու համար։

(հատ. II, էջ 290—291)

ԱՊՍՏԱՄԲԱԿԱՆ ԴԵՊԵՐ ԶԸԼԴԸՐԻ ԷՅԱԼԵԹՈՒՄ

Այս հատվածում Շանի Զադեն մանրամասնորեն նկարագրում է փաշաների և պետական այլ բախտախնդիր պաշտոնյաների հրահրած ապստամբական շարժումները, խլրտումները և ավազակությունները Չըլդըրի էյալեթում, որոնք ինչպես հայտնի է, այդ դարաշրջանում Օսմանյան կայսրության գրեթե բոլոր մասերում դարձել էին սովորական երևույթ, խանգարում էին երկրի անդորրը և ծանր հարվածներ հասցնում ժողովրդական մասսաներին։ 1231 թվականին Չըլդըրի դեպքերը նույն բնույթն ունեին։ Չըլդըրի վալի Սելիմ փաշա Զադե Ահմեդ բեյը գրգռելով էյալեթի վերին Աջարայի ժողովրդին, նրան ոտքի է հանում և ապստամբում։ Փաղիշահական հրամանով նրա վրա են ուղարկվում էրզրումի և Տրապիզոնի վալիները։ Ուղարկված ուժերի ղեկավար Բաշբուլը գրավում է Աջարան։ Ահմեդ բեյը փախչում և թաքնվում է անտառում։ Վերին Աջարայի թվով 150 ուլեմաները և սուլեհաները, աղաներն ու ժողովուրդը հպատակություն են հայտնում Բաշբուլին և խոստանում են բռնել և հանձնել Ահմեդ բեյին։

Ախալցխայի օջախի աղաներից մեկը՝ Աղզը-աչըք Մուհամմեդ բեյ անունով անձը, որը կապված է եղել ապստամբ Ահմեդ բեյի հետ, սուտ լուրեր տարածելով, իր շուրջն է հավաքում մի շարք բախտախնդիրների և փորձում է օգնել Ահմեդ բեյին։

Անտառում թաքնված Ահմեդ բեյը տեսնելով, որ չի կարող ազատվել կառավարական ուժերի հետապնդումից, փախչում և ապաստանում է վերոհիշյալ Աղզը-աչըք Մուհամմեդ բեյի մոտ։ Այս վերջինը հավաքելով իր բոլոր ուժերը, բռնում և բանտարկում է Ախալցխայի մի քանի անհատներ։ Նա Չըլդըրի էյալեթի էրզուլի (), Մամրվանի, Օլթիի և Փենեքի սանջակներին գրություն ուղարկելով, փորձում է նրանց ևս մասնակից դարձնել այդ խռովարարական շարժմանը։

Սակայն հիշյալ սանջակների ժողովուրդները մերժում են ապստամբությունը մասնակցելու այդ առաջարկը և պաշտպանվելու համար խրամատներ են կառուցում ճանապարհների քարքարոտ վայրերում։ Տեղի ունեցած կռիվներում սպանվում են բազմաթիվ զինվորներ։ Խրամատները քանդում են։

Վերոհիշյալ Աղզը-աչըքը իր ավազակախմբով գալիս և պաշարում է Գենչեվան անունով գյուղը, որտեղ ամրացել էին կառավարության ուժերը։ Պաշարումը և մարտերը շարունակվում են տասնհինգ օր։ Էրզրումից օժանդակ ուժեր են հասնում։

Տարեգիրը գրում է.

«... Երբ այս դեպքերի մասին տեղեկություն տրվեց փաղիշահին, նա չկարողացավ հանդուրժել այդ բոլորը: Նկատի ունենալով, որ Զրլդըրի էլալեթում և հատկապես Ախալցխայում մի քանի անգամ տեղի են ունեցել նման ապստամբական շարժումներ, բայց այդ վայրերը իսլամական [երկրի] սահման լինելու պատճառով, նախքան այդ նրանց նկատմամբ ճնշում և բռնություն չի գործադրվել, այլ բավականացել են նախազգուշացումով, խրատներով և գթություն ու ողորմություն ցուցաբերելով: Սակայն նրանք ապրստամբության վարժված լինելով և դրանից հաճույք զգալով, նման նախազգուշացումներով չեն խրատվել և այս անգամ նորից են ապստամբել և օսմանյան երկրում խռովություն առաջացրել...»

Փաղիշահը ուրիշներին օրինակ տալու նպատակով անհրաժեշտ համարեց խիստ պատժել նման վատ գործերի դիմող հիշյալ Աղզը-աչըքին և նրա գործակիցներին: Այդ դավաճաններին մահվան դատապարտելու և Ախալցխայում կարգ ու կանոնը վերականգնելու մասին նա հրաման տվեց և փաղիշահական հրովարտակով այդ գործին նշանակեց վերոհիշյալ Փահլեան փաշային: Նկատի ունենալով նաև, որ Ախալցխայի կայսերական երկրի սահմանն է և պաշտպանության համար ամրություններ ունի, որոշվեց վերոհիշյալ ապստամբների այնտեղ ապաստանելու դեպքում՝ նրանց զսպել և ոչնչացնել: Դժվարության դեպքում որոշվեց էրզրումի և Զրլդըրի էլալեթների բոլոր էջքինջի թիմարների և զեամեթների զորամասերը՝ ուժեղացնել և ուղարկել այնտեղ: Բացի այդ, օգնության կարիք լինելու դեպքում, պետք է ուղարկվեին նաև համապատասխան բոլոր պաշտոնյաները: Այս բոլորի մասին անհրաժեշտ հրամաններ տրվեցին և անհրաժեշտ հասցեներով գրություններ ուղարկվեցին: Այս մասին, շաբան ամսի սկզբին, տրվեց և ուղարկվեց փաղիշահական բարձր հրաման:

(Հատ. II, էջ 296—298)

1233 (1817—1818) թվականի դեպքերից

ԻՐԱՆԻ ԴԵՍՊԱՆԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Իրանի դեսպան Մուհիբ Ալի խանը, իր դեսպանության գործերը ավարտելուց հետո, վերադառնալու արտոնություն էր ստացել: Նրա հետ տեղի ունեցած մի քանի տեսակցությունների ժամանակ պարզվեց, որ դրանից առաջ վսեմ շահը ընդունել և հաստատել էր մի կարգ, որ Քուրդիստանից ձեռք բաշի և պատանդներից բացի՝

մնացածներին վերադարձնի: Օսմանյան դեսպաններին բերանացի խոստում էր տվել, որ այլևս փախստականներին չընդունեն, սահմանը խախտելու դեպքերն արգելեն, ինչպես նաև՝ կարգավորեն Սեդմանիշ բերդի ավերման հարցը:

Երբ դեսպանին հարցրին վերոհիշյալների մասին, նա պատասխանեց, որ խոստացածի համաձայն, էրզրում հասնելուն պես իր մարդկանցից մեկին կհանձնարարի, որ Վանի կողմերում գտնվող օսմանյան պետության պաշտոնյաների հետ միասին ձեռնարկեն վերոհիշյալ բերդի վերականգնման և նորոգման աշխատանքներին, քանի որ բոլոր ծախսերը օսմանյան պետության պաշտոնյաներին ինքն է վճարելու: Մնացած հարցերը կարգավորելու մասին ինքը կհայտնի իրանի կառավարությանը:

Դրանից հետո, դեսպանը մեծ պատվով և հարգանքով իրան է վերադառնում՝ իր հետ տանելով շահին, իրանի սադրազամին, գահաժառանգ Աբբաս Միրզային և պետական այլ անձանց ուղղված նամակներ:

(հատ. II, էջ 380)

ՍՎԱԶԻ ԽՈՒՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1233 թվականի դեպքերից Շանի Զադեն մանրամասնորեն նկարագրում է Սվազում տեղի ունեցած խռովությունները, որոնք տարածվել էին ամբողջ երկրում: Փաշաների և այլ բարձրաստիճան անձանց այդ կարգի խռովարարական շարժումներից, անտարակույս ամենից ավելի տուժել են ժողովրդական մասսաները:

* * *

Սվազի բնակիչ Քենան-օղլու անունով բախտախնդիր մի մարդ սպանում է մյուլթեզիմ Մուհամմեդ աղային և կողոպտում է նրա հարստությունը: Սպանվածի եղբայրը գնում է Ստամբուլ և դիմում է ներկայացնում: Փադիշահը Սվազի վալիին հրամայում է գործը քննել դատական կարգով և պատժել մարդասպանին: Վերջինս իր շուրջը հավաքելով իր նման մի շարք ավազակների, հարձակվում է դատարանի, ինչպես նաև Վալի փաշայի պալատի վրա և նոր շարագործություններ կատարում:

Երբ այս բոլորի մասին լուր է հասնում Ստամբուլ՝ սադրազամը ղեկուցում է փադիշահին: Վալին Ստամբուլ է կանչվում: Նման

* Այդ շարժումների մասին տե՛ս «Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին», հատ. Ա. «Թարիխի Զեվ-դեթ», էջ 303—307:

դեպքերը մյուս բաղաժանանում կանխելու նպատակով որոշվում է դրանց պատճառ հանդիսացողներին արտոնել տարբեր վայրեր, իսկ կատարված դեպքերը բազմակողմանի կերպով քննելու համար հատուկ մյուսաշիր ուղարկել և Վալիին օգնական ուժեր տալ:

Տարեգրի ասելով, ճայդ դեպքերը գաղտնի պահվեցին:

Սվազի վալին՝ փառիշահական հրամանի համաձայն, խառնակիչ ավազակներին արտոնելու համար մեկ-մեկ ձերբակալում է: Վալիի քեթխուդայի դրանից առաջ կատարած բռնություններից ձանձրացած Սվազի ժողովուրդը սարսափում է և վալիին սպանելու համար հարձակվում է պալատի վրա և պաշարում այն: Մի քանի օր անց՝ պալատում բանտարկվածներին ազատելու պայմանով, երկուստեք վեճը դադարեցվում է: Այդ դեպքերից հետո՝ նկատի առնելով ժողովրդի և վալիի միջև համաձայնության հասնելու անկարելիությունը, որոշվում է Սվազի վալիին հեռացնել պաշտոնից:

(հատ. II, էջ 394—395, 411—412)

1234 (1819) թվականի դեպքերից

Այս տարվա կարևոր դեպքերից են Վանում և Դիարբեքիրում տեղի ունեցած ապստամբական շարժումները: Այդ դեպքերի նկարագրությունը կա նաև «Թարիխի Զեվդեթ»-ում: Կրկնությունից խուսափելու համար Շանի Զադեից չեն թարգմանվել «Ապստամբությունը Վանի բերդապահությունում» վերնագրով հատվածը և հաջորդ հատվածները:

(հատ. III, էջ 4—9, 46—50, 54—57)

Նույն թվականի բնորոշ դեպքերից են նաև Ստամբուլում ապրող քրդերի և խումբարաջի⁹ զորամասերի միջև տեղի ունեցած կատաղի ընդհարումներն ու անթիվ սպանությունները: Այդ հատվածները թարգմանվում են կրճատումներով:

ԹՇՆԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԽՌՈՎՈՒԹՅՈՒՆ ԽՈՒՄԲԱՐԱՋԻՆԵՐԻ ԵՎ
ՔՐԴԵՐԻ ՄԻՋԵՎ

Ստամբուլի խասքյոյ թաղամասում պոռնիկի պատճառով մի խումբարաջի սպանում է մի քրդի: Հաջորդ օրը, 15 քուրդ հարձակվում են մի խումբարաջիի սրճարանի վրա և սպանում մի քանի խումբարաջիների: Այդ պատճառով քրդերի և խումբարաջիների թշնամությունը զնալով ուժեղանում է և խորանում: Մի քանի օր հետո քրդերը հարձակվում են խումբարաջիների զորանոցի վրա: Խումբարաջիներն ու մյուս զինվորները զինվում և պատրաստվում են թնդանոթներով հարձակվելու նավաշինարանում (թերսանե) աշխատող քրդերի վրա: Կափուղան փաշան, այս թշնամության առաջն առնելու նպատակով, կանչում է երկու կողմի սպաններին ու խելահաս մարդկանց և փորձում է նրանց հաշտեցնել: Երբ պարզվում է, որ այդ թշնամությունը հրահրողները խումբարաջի և լա-

ղըմջի օջախների չավուշներն են, դրանց անմիջապես հեռացնում են պաշտոնից և աքսորում: Խռովությունը լրիվ վերացնելու համար կափուղան փաշան, փաղիշահական հատուկ հրամանով, նոր խորհրդակցություն է հրավիրում և քրդերի պարագլուխ Մանդե Աղայի միջոցով հանգստացնում է քրդերին: Մանդե Աղան խոստանում 'և երաշխավորում է, որ այլևս նման դեպքեր տեղի չեն ունենա: Նման խոստումներ են տալիս նաև խումբարաջիների պարագլուխները: Այդ ձևով խռովարարական շարժումը և արյունահեղությունը կանխվում է:

(հատ. III, էջ 41—43)

1235 (1819—1820) րվականի դեպքերից

ԿՈՒՄ ԿԱՓՈՒՒՄՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԹԱՆՋԲԱՐՆԵՐԻ ԵՎ
ԵՆԻՉԵՐԻՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԿՌԻՎՐ

Ստամբուլում տիրող դրության բնորոշ պատկերներից է նաև այս դեպքը, որի մասին Շանի Զադեն խոսում է, այն համարելով սովորական երևույթ:

Այդ ժամանակաշրջանում իրենց ենիչերի համարող մի շարք բախտախնդիր մարդիկ, այս ու այն կողմ թափառելով, զանազան պատրվակներով, թե՛ մուսուլմաններին և թե՛ հարուստ ու աղքատ ռայաներին մեծ նեղություններ էին պատճառում: Այսպես, տարբեր արհեստավորների (ներկարար, ծեփող, նկարազարդող և այլն) անվան տակ իրենց «ըրղադ-բաշը» (շինարարական բանվորների պետ) համարելով, երկու անգամ ավելի բարձր աշխատավարձ էին ստանում և զանազան խաբեբայական միջոցներով, բանվորներին հասնող շաբաթական աշխատավարձից ավելին բռնությամբ առնում էին շինարարութայունների տերերից և միայն կեսը տալիս բանվորներին: Շինարարական բոլոր տեսակի նյութերը միայն ըրղադ-բաշիների միջոցով ձեռք բերելով, դրանից էլ մեծ գումարներ էին կորզում, իսկ խեղճ բանվորներին ստիպում էին աշխատել ամենածանր պայմաններում:

Կում Կափու թաղամասում ծագած հրդեհի ժամանակ այրվում է նաև հայկական եկեղեցին, որի վերաշինման համար մեծ դժվարությամբ են հրաման ձեռք բերում: Եկեղեցու կառուցման կապակցությամբ շրջակայքի բախտախնդիրները և շարագործ տարրերը, դրամ կորզելու նպատակով, միջամտում են և դժվարութայուններ հարուցում: Եկեղեցու կառուցման գործով զբաղվող հայերը փորձում են կաշառք տալու միջոցով այդ շարագործներից ազատվել, բայց՝ ապարդյուն. դրանց թիվը գնալով ավելանում է: Չարագործները շինարար բանվորներին մեծ նեղութայուններ են պատճառում, հաճախ խանգարում են նրանց աշխատանքը և բան-

վորեններին ցրում: Ի վերջո գործը հասնում է ընդհարումների, կռվի և սպանությունների: Տարեգրի ապելով, «վանքի (եկեղեցու) համար լինում են իրենց անձը զոհողներն»:

(Հատ. 111, էջ 87—88)

ՀԱՅԵՐԻ ԵԼՈՒՅԹԸ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ԴԵՄ

Այս հատվածում տարեգիրը նորից է անդրադառնում հայ լուսավորչականների և հայ կաթողիկոսների միջև շարունակվող վեճերին ու պայքարին: Այդ մասին գրեթե նույնությամբ պատմում է պատմագիր Զեվդեթ փաշան իր «Թարիխի Զեվդեթ»-ի 11 հատորում*:

(Հատ. III, էջ 118—120)

1236 թվականի դեպքերից Շանի Զադեն կանդ է առնում նաև իրանի սահմանի վրա տեղի ունեցած իրադարձությունների վրա, որոնք ավելի մանրամասն տրված էր Զեվդեթ փաշայի «Պատմության» 12-րդ հատորում**:

(Հատ. III, էջ 87—88, 127—128)

* * *

1236 (1820—1829) թվականի դեպքերի շարքում Շանի Զադեն բավականաչափ կարևոր տեղ է հատկացնում Մորայի (Հունաստանի) ապստամբությանը: Այդ կապակցությամբ իր պատմության IV հատորում հիշատակում է նաև Ստամբուլի հունական պատրիարքի և մի քանի մետրոպոլիտների կախաղան բարձրացնելը:

Այդ նյութերից բերվում են մի քանի բնորոշ հատվածներ:

ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՄԵՏՐՈՊՈԼԻՏՆԵՐԻ ԿԱԽԱՂԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՆԵԼԸ

Ռեջեբե ամսի 19-ին Զատկի կիրակի օրը, նորին վսեմություն փադիշահի հրովարտակով, սադրազամը հունական պատրիարքին բերելով Բաբը Ալի, հարցրեց. «Դու նախապես տեղեկություն չե՞ս ունեցել այս ապստամբության մասին, ինչո՞ւ մեզ ոչինչ չես հայտնել»: Երբ հիշյալը [պատրիարքը] ժխտեց այդ, սադրազամը, շարունակելով իր հարցումը, ասաց. «Երբ ձեր կրոնի համաձայն, մի պոռնիկ կնոջ մեղքի և շնության հարցում լրիվ տեղեկություն ու ծանոթություն եք ստանում, մի՞թե կարելի է հավատ ընծայել ամբողջ մի ազգի համար մեծ և ընդհանուր խռովարարական շարժման մասին ձեր «տեղեկություն չունեմ» ասելուն: Երբ այս խոս-

* Տե՛ս «Թուրքական աղբյուրներ...», հատ. I, էջ 300—302:

** Տե՛ս նույն տեղում, էջ 308—315:

քերով [պատրիարքին] կշտամբեց, վերջինս պատասխանեց. «Իմ վեհաշուք տե՛ր, ձեր ծառան իննսուն տարեկանից ավելի անգիտակից մի ծերունի է, իսկ եթե որևէ մեկը գիտե, ապա գա «տասներկուսն¹» են»։ Այս անճիշտ պատասխանը, արդարև, հասարակ մի ծերունու և վարդապետի պատասխանը չէր։ Երկար ժամանակից ի վեր իրեն [պատրիարքին] լավ հայտնի ազգային շարժման մասին նրա անտեղյակ լինելը անհավանական էր և անհիմն։

Հետևաբար, [սաղրագամը] ոստիկաններին հրամայեց, որ առայժմ [պատրիարքին] տանեն Կազը Քյոյ²։ Այսպես դուրս վերնդեց այդ անիծյալին։

Հիշյալի [պատրիարքի] նկատմամբ Վսեմ փադիշահի ունեցած զայրույթը ավելի ևս հրահրվեց և տրված ֆերմանի համաձայն նրան նորից պատրիարքարան տարան ու իր քեթխուդայի հետ միասին՝ Փեթրեի դռան մոտ, իրար դեմ առ դեմ կախեցին և այդպիսով նրանց մասին տրված վճիռը ի կատար ածեցին։ Դրանից հետո Կեսարիայի, Իզմիրի և Թարաբիայի մետրոպոլիտներին բերեցին և տարբեր վայրերում կախաղան բարձրացրեցին։

Բացի այդ, հուլյն ժողովրդի ավագանիից և մեծ վաճառականներից հինգ հոգու մահվան դատապարտեցին՝ մարդաշատ վայրում կախաղան բարձրացնելու միջոցով, այն մեղադրանքով, որ տեղեկություններ և գրավոր փաստաթղթեր էին ձեռք բերվել խռովությանն ունեցած նրանց մասնակցության մասին։

(Հատ. IV, էջ 29—30)

* * *

Ինչպես հայտնի է, կախաղան բարձրացնելիս դատապարտյալի հանցագործության մասին հատուկ պատրաստված գրությունը (դատավճռի բովանդակությունը) կախվում է դատապարտյալի վզից։ Այդ գրությունը կոչվում է «յաֆրա» (պիտակ, հայտագիր)։

Հունական պատրիարքի «յաֆթան», որ բերում է տարեգիրը, երկու տպագրական էջից ավելի է։ Այստեղ թարգմանաբար բերվում են «յաֆթա»-յի մի քանի բնորոշ մասերը միայն։

ՊԱՏՐԻԱՐԹԻ ՅԱՖԹԱՅԻ ՊԱՏՃԵՆԸ

Ամեն մի դասի և ժողովրդի ղեկավարները իրենց պաշտոնում պարտավոր են հետևել իրենց վարչությանը հանձնված մարդկանց վիճակին ու գործերին և նրանց ապօրինի շարժումների ու գործերի մասին հաղորդեն օսմանյան կառավարությանը։

Պատրիարքներն էլ նշանակված են նորին վսեմության ողորմության շնորհիվ հանգիստ և խաղաղ կյանքով ապրող ռայաների

վրա: Նրանք պարտավոր են նախ և առաջ իրենք անձամբ հավատարմություն ցուցաբերել, և հետո, իրենց ժողովրդի մեջ լավն ու վատը ճանաչել և մշտապես հետևել նրանց ընթացքին ու գործերին, խրատով շուղովողներին առհարկին պատժել կամ պատժել տալ...»:

«... Հունական անարգ պատրիարքը, վաղուց ի վեր, թեև արտաքուստ հավատարմություն էր ցույց տալիս, բայց վերջերս օժանդակում էր անգիտակից խռովարարների սատանայական և ցնորամիտ նպատակներին... Հազար տարիներից ի վեր, գոհությո՞ւն Աստծո, հաստատ և անսասան Մուհամմեդի կրոնի և պետության դեմ նման մտքերի անիրականանալի լինելը ինքը գիտենալով և չգիտեցողներին հասկացնելու փոխարեն, իր մեջ կենտրոնացած դավաճանության և մոլորության բերմամբ, միամիտ խռովարարներին արգելք լինելու փոխարեն, ինքը այդ խռովություններին առաջնորդ և ուղեցույց էր հանդիսացել...»

...Վեյոհիշյալ [պատրիարքը] թե՛ օսմանյան պետության հանդեպ և թե՛ իր ազգի նկատմամբ կատարել է ամեն տեսակ դավաճանություններ, որոնք լրիվ կերպով երևան են հանված: Դրանով անհրաժեշտ էր դարձել այդ անարգ և ստոր անձնավորությանը մեջտեղից վերացնելը: Դավաճանը, ուրիշներին օրինակ լինելու համար, կախվեց...»:

Պատրիարքի դիակը երեք օր կախված մնալուց հետո, փաղիշահի հրամանով, հրեաները նրա դիակը տանում են դեպի ծովը և քարեր կապելով նրանից նետում են ծովը...

Տարեգիրը իբրև հավելված հիշում է նաև. «Իրազեկ և գիտակից մարդկանց տված տեղեկության համաձայն, [պատրիարքը] հուլյների շրջանում մեծ հեղինակություն էր վայելում: Եվրոպայում նրա խոսքը մեծ կշիռ ուներ և եթե նրա նկատմամբ այդ պատիժը չգործադրվեր, նա կարող էր խաղաղեցնել հուլյների խռովությունները... (?!)»

Պատմում են, որ մի ռուսական առևտրական նավի նավապետ, Ստամբուլի Ոսկեղջյուրից (Խալիջ) մի պատահական դիակ է տարել Պետերբուրգ և այնտեղ ժողովրդին ցուցադրել է իբրև պատրիարքի դիակ...

Կայսրի [ռուսական] մոտ ծառայության մեջ գտնվող հարգելի մի անձնավորություն այդ դիակը թաղել է իրենց եկեղեցում: Այսպիսով [ռուսները] ուղեցել են հուլյներին իրենց կողմը գրավելը:

(Հատ. IV, էջ 30—33)

ԼՈՐՒ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ

Օսմանյան պետությունը մշտապես հավատարիմ է մնացել բոլոր պետությունների և ազգերի հետ կնքած դաշնագրերին և պաշտպանել է ոայաների իրավունքները:

Միաժամանակ, պայմանագրերը խախտողների և դրանց հակառակ ընթացք բռնողների նկատմամբ, համաձայն իր կրոնական պարտավորության, գործադրել է շարիաթի վճիռները:

Հետևաբար, հնուց ի վեր ընդունված պատրիարքի ընտրության ծիսակատարության համաձայն, ազգի կողմից տասներկուսից [բարձր հոգևորականներ] մեկի ընտրությունը այս անգամ էլ անհրաժեշտ համարվեց և ոեջեբ ամսի 19-ին, հույն ժողովրդի մեծերին և փոքրերին ուղղված փաղիշահական բարձր հրաման տրվեց...

(հատ. IV, էջ 29—33)